

**И. АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К. КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.22.644 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда

УДК 81'44:811.531(575.2)(043.3)

Кареева Назира Ормонбековна

**КЫРГЫЗ-КОРЕЙ ГИДРОНИМИКАЛЫК
ТИПОЛОГИЯСЫНЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫК ГЕНЕЗИСИ
ЖАНА КОНЦЕПТУАЛДЫК НЕГИЗИ**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый,
типологиялык жана салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тил илими кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Дарбанов Бүркүтбай Ерматович

филология илимдеринин доктору, профессор,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин маданият аралык байланыш жана
лингвистика кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Нарынбаева Бактыгүл Борбиевна

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин кытай тили жана адабияты
кафедрасынын профессору

Сулайманова Лира Сулаймановна

филология илимдеринин кандидаты, доцент, Кыргыз-
Россия Славян университетинин дүйнөлүк тилдер
кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме:

К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик
университетинин кыргыз тили жана адабияты
кафедрасы. Дареги: 722200, Каракол шаары,
Ж. Абдрахманов көчөсү, 103.

Диссертациялык иш 2022-жылдын 28-октябрында саат 10:00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.22.644 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, И.Раззаков көчөсү, 51А. Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc1.vak.kg/b/102-tnx-0sb-9mu>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков, көчөсү, 51А) жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 27-сентябрында жөнөтүлдү.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, филология
илимдеринин кандидаты, доцент**

С. К. Каратаева

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Суу заты – эң таркалган, жашоо үчүн өтө керек, көптөгөн сапаттарга ээ зат. Суунун, анын түрлөрүн, ар кыл абалын, көрүнүшүн, түзүмүн, белгисин пайдалануу жолдорун атоочу сөздөрдү гидронимдер деп аташат (грекче *hudōr* “суу” + *nimos* “ат, ысым”). Суу аталыштарынын семантикасы көп катмарлуу, татаал түзүлүштө. Алардын мазмунунда сөз түркүмдүн (субстантивдик, адъективдик, процессуалдык ж.б.), түшүнүктүк, символдук, сакралдык, мифологиялык, физикалык, химиялык, экологиялык, фреймдик, метафоралык, деривациялык, жалпы-энчилүү заттарда ж.б. толгон маанилер бар. Ошондуктан гидронимдерди изилдөөлөрү коллективдүү аракетти талап кылган ири, оор милдет катары түшүнүүгө болот. Биз бул объекти чектеп, бир конкреттүү тарабын иликтөөнү тандап алдык. Сөз кыргыз-корей гидронимдери жөнүндө жүрөт.

Кыргыз гидронимдерин географтар (Э. М. Мурзаев (1984), Д. Исаев (1972), С. У. Умурзаков (1959) ж.б.) лексикологдор жана когнитивисттер (Н. А. Баскаков (1981), Н. Р. Жапаров (2012), Л. С. Сулайманова (2007), Г. А. Абыканова (2012), У. К. Камардинова (2015) ж.б.) талдашкан. Бирок аларды башка тилдердин суу аталыштары менен салыштыруу толук колго алына элек. Гидронимдердин этимологиясы, типологиясы, концептосферасы бир тилден экинчисине өтүшү, тилдер аралык гидронимдердин жаралуу, таркоо шарттары атайын каралбай жүрөт. Бул маселелерди кыргыз-корей тилдеринин материалында чечүү зарылдыгы иштин темасын тандоого өбөлгө болу.

Кыргыз-корей тилдеринин тектештиги да, типтештиги да – талаш маселе. Бизге 1) корей тили өзүнчө обочо тил экендиги жөнүндө; 2) бул тил япон тили менен гана түптөштүгү тууралуу; 3) байыркы корейлердин дравид элдери (Түштүк Индия) менен лингвоэтногенетикалык биримдиги жөнүндө; 4) корей тили тунгус-манчжур жана нивх (Амур дарыясынын куюлушу менен Сахалин аралында жашаган) тилдери менен тектештиги жөнүндө; 5) корей, япон тилдери тунгус-манчжур, монгол, түрк тилдери менен биргеликте алтай бүлөсүнө кирерлиги тууралуу; 6) корей тилин кытай тилинин бир түрү катары түшүнүү; 7) бул тил ностратикалык чоң топко кириши тууралуу илимий жоромолдор белгилүү (Б. К. Пашков (1951), Г. Рамстедт (1939, 1951), Е. Д. Поливанов (1927, 1968); Л. Р. Концевич (1962), К. З. Зулпукаров (2016), Г. С. Старостин, А. В. Дыбо, А. Ю. Милитарев, И. И. Пейрос (2016) ж.б.). Гидронимдердин материалында ушул маселеге да кайрылууга негиз бар. Ал эми салыштырылып жаткан эки тилдин морфологиялык түзүлүшүндөгү жалпылык менен контрасттуулук типологиялык жана жандаштыруучулук ыкмаларга кайрылууга себеп болот. Ошентип, **теманын актуалдуулугу** бир нече факторлор менен шартталат. Аны тандоодо:

1) H₂O символу менен туюнтулуучу гидронимдерди атоочу заттардын масштабы, жаратылыш үчүн зарылдыгы, көп түрдүүлүгү, дүйнөдө кенен таркалгандыгы; булардын этимологиясынын, типологиясынын, жаралуу булактарынын, таркалышынын, бир тилден экинчи тилге өтүү жолдорунун толук сыпаттоого ээ болбогондугу;

2) гидронимдердин топонимиканын алкагындагы орду толук жана ар тараптан аныкталбай, алардын универсалдуулугу, дискурстагы жыштыгы жана динамикалуулугу атайын изилденбегендиги;

3) гидронимдердеги концепт, концептосферанын объективдешүү жолдорунун аныкталбагандыгы (гидроним – образ, гидроним – түшүнүк, гидроним – символ, гидроним – скрипт, гидроним – фрейм ж.б.);

4) чыгыш, батыш тилдериндеги гидронимдерди түзүүчү жалпы жана бөтөнчө касиеттердин аныкталбагандыгы;

5) кыргыз, корей тилдериндеги универсалдык, типологиялык жана жекече тилдик белгилердин кенен сыпатталбагандыгы; эл аралык гидроаталыштардын корей, кыргыз тилдериндеги өздөштүрүлүш бөтөнчөлүгүнүнүн иликтенбегендиги;

6) айрым кыргыз, корей гидронимдеринин ностратикалык жана алтаистикалык көз караш менен каралбагандыгы;

7) эки тилдеги гидронимдерди изилдөөнүн эки элдин, эки өлкөнүн карым-катнаштарынын күчөө шартындагы зарылдыгы эсепке алынды.

Диссертациянын илимий-изилдөө программалар жана проектилер менен байланышы. Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тил илими кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты болуп кыргыз жана корей тилдериндеги гидронимдерди конструктивдик-семантикалык, лингвоэтногенетикалык жана контрастивдик-типологиялык өңүттөрдө салыштырып сыпаттоо саналат.

Изилдөөдө төмөнкүдөй конкреттүү милдеттер коюлат:

1) кыргыз жана корей тилдериндеги гидронимдердин жалпы корун аныктоо;

2) эки тилдеги гидронимдердин функционалдык-семантикалык жана конструктивдик-грамматикалык типтерин, түрлөрүн ажыратуу;

3) айрым гидронимдерге алтаистика жана ностратика өңүтүндө лингвоэтногенетикалык талдоо жүргүзүү;

4) тил аралык, эл аралык гидронимдердин кыргыз, корей тилдери тарабынан кабыл алуу, өздөштүрүү жолдорун белгилөө;

5) гидронимдердин топонимикадагы ордун жана топонимдер менен гидронимдердин өз ара байланыштарынын мүнөзүн, алардын коммуникациядагы кызматын белгилөө;

6) энчилүү (географиялык) гидронимдердин пайда болушуна, өнүгүшүнө, колдонулушуна тилдик эмес факторлордун таасирин ачыктоо.

Изилдөө натыйжаларынын илимий жаңылыктары:

1) кыргыз-корей тилдериндеги гидронимдердин этимологиялык, типологиялык-генетикалык жалпылыктары жана бөтөнчүлүктөрү бүт тилдердеги мыйзам ченемдүүлүктөргө баш ийиши ачыкталды; ностратикалык айрым гидронимдик архетиптер реконструкцияланып сунушталды;

2) эки тилдеги айрым гидронимдердин этимологиясы тилдердин корей-түрк, корей-алтай, ностратика биримдиктеринин алкагында иликтенди; тилдердеги **su-/si-* архетибинин рефлекстери аныкталды;

3) тилдеги гидронимдерге мүнөздүү универсалдык касиеттер белгиленди; гидронимдердин мазмундук көп катмарлуулугу көрсөтүлдү; кыргызча суу лексемасынын полисемиялык касиети ачылып берилди;

4) иште гидронимативдик категория түшүнүгү негизделип сунушталды; эл аралык гидронимдердин кыргызча-корейче транслитерацияланганда пайда болгон негизги фонетика-графикалык кубулуштар мүнөздөмөгө алынды;

5) тилдердеги гидрониманттардын функционалдык-семантикалык, формалдык-конструктивдик жана прагматикалык касиеттери аныкталды; алардын өзгөрүү жүйөөлөрү, мотивдери, себептери гидронимативдик категориянын алкагында белгиленди.

Иштин практикалык мааниси. Корея менен Кыргызстандын саясий, социалдык, экономикалык, маданий байланыштары калыптанып жаткан учурда бул эмгек, азыраак болсо да, ушул процесске үлүш кошо алат. Эки элдин туристтери, бизнесмендери, дипломаттары ж.б. өкүлдөрү тиешелүү гидронимдерди билүү менен жергиликтүү эл менен байланышка баруусу жеңилдейт. Иштеги фактылар “Тил илимине киришүү”, “Тилдин теориясы”, “Салыштырма грамматика”, “Түркология”, “Лексикология” сыяктуу филологиялык факультеттерде өтүлүүчү сабактарды өтүүдө пайдаланылды. Айрым фактылар автордун корей тили боюнча өткөзчү сабактарында керектелди. Ошондой эле бакалавриатта дипломдук (квалификациялык) иштерди, кийин магистрдик, кандидаттык диссертацияларды даярдоодо иштин материалдарын колдонууга болот. Буларды “Ареалдык лингвистика”, “Алтаистика”, “Ностратика” боюнча семинарларда, атайын курстарда колдонууга мүмкүн.

Коргоого коюлган жоболор:

1. Бардык тилдерде гидронимдер бар, булардын пайда болушу, өнүгүшү, өзгөрүлүшү, колдонушу тилдеги жалпы мыйзам ченемдүүлүктөргө баш иет.

Ностратикалык тилдерге тиешелүү жалпы уңгу-архетиптерди реконструкциялоого мүмкүн.

2. Ностратика тилдеринде **su-/si-* түрүндөгү архиформага катышы бар гидронимдер арбын. Бул уңгу кыргыз (түрк), корей, монгол, япон ж.б. тилдердеги гидроаталыштардын башатын түзөт.

3. Бүткүл тилдерде гидронимдерге мүнөздүү универсалдуу касиеттер бар. Гидронимдердин семантикасы көп катмарлуу. Кыргыз-корей, тилдериндеги гидронимдердин мазмуну, курулушу жана түзүлүшү типологиялык бөтөнчөлүктөргө жана окшоштуктарга ээ. Мында тил аралык аналогия мыйзамы үстөмдүк кылат.

4. Эл аралык географиялык гидроаталыштар кыргызчага, корейчеге транслитерацияланганда бул тилдердин тилдик эрежелерине карата ыңгайлашат.

5. Гидрономинативдик категория түрдүү тилдердин гидронимдерине мүнөздүү жалпы функционалдык-семантикалык, формалдык-конструктивдик жана прагматикалык көрсөткүчтөрдү толук аныктоого өбөлгө болот.

Изилдөөчүнүн жекече салымы. Корей тилин атайын үйрөнүү, андагы гидронимдерди жыйнап, иретке салып, картотекага өткөрүп, системалаштырылып, интерпретациялап чыгуу диссертант тарабынан жекече аткарылды. Ошондой эле эки тилдин гидронимдерин салыштырып, универсалдык жана жекече касиеттерин аныктоо, аларга мүнөздүү мыйзам ченемдүүлүктөрдү белгилөө, гидронимдердин жаралуусундагы аналогия законун табуу изденүүчүгө таандык. Иштин жаңылыктары, тыянактары, корутундулары – диссертанттын табылгалары.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Изилдөөнүн айрым материалдары корейлерге кыргыз тилин үйрөтүүдө, кыргыздарга корей тилин үйрөтүүдө пайдаланылды, автор түзгөн “Кыргызча-корейче сөздүктө” берилди. Иштин темасы боюнча республикалык (6), регионалдык (4) илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Ишти чагылдырган ар түрдүү басылмаларда 13 макала, анын ичинде РИНЦ системасында катталган журналдарда 9 макала жарыяланды.

Диссертациянын түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 204 беттен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин актуалдуулугу, негизги максаты, милдеттери, илимий-теориялык жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого коюлуучу жоболору жана иштин апробациясы, түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилет.

Биринчи бап **“Кыргыз-корей гидронимдерин салыштырып изилдөөнүн жалпы принциптери жана негиздери”** деп берилип, үч бөлүмдөн турат.

1.1. Гидронимдердин лингвистикадагы изилдениш абалы.

1. Гидронимдердин жалпы лингвистикада изилдениши. Гидронимдердин семантикасы, мазмундук негиздери көптөгөн тилчилердин топонимикалык эмгектеринде чагылдырылган, булардын жалпы лингвоэтномаданий спецификалык бөтөнчөлүктөрү көрсөтүлгөн [Jassad, 1906; Dauzat, 1960; Топоров, 1984; Суперанская, 1973; 1985; 1990; 1993; Никонов, 1974; Сталтмане, 1986; Миллонен, 1988; Подольская, 1988; Поспелов, 1998; Агеева, 2004, 2012; Васильев, Вихрова 2015; Федченко, 2021 ж.б.]. Алардын гидронимиялык чектүү касиеттери конкреттүү темадагы эмгектерде белгиленген [Шостакович, 1926; Ким Чен Лен, 1964; Трубачев, 1968; Беккер, 1969; Попова, 1969].

2. Гидронимдердин Кыргызстанда изилдениши. Кыргызстандын гидронимиясынын катталышы, түрлөргө бөлүнүшү жана изилдениши чоң тарыхка ээ. Кыргызстандын этнографиясы, археологиясы, коомдук жана географиялык тарыхы боюнча маалыматтар чачкын болгону менен кайсы бир деңгээлде иликтенип келген жана изилденип жатат (Я. Бичурин, В. В. Радлов, Н. А. Аристов, В. В. Бартольд, Н. А. Северцев, Д. Ф. Винник, И. В. Мушкетов, В. Н. Шитников, Э. М. Мурзаев, Б. А. Лунил, С. М. Абрамзон, Ш. Токомбаев, С. Умурзаков, В. М. Плоских, В. М. Мокрынин, К. Коңкобаев, Н. Р. Акматов, Л. Сулайманова ж.б.). Бул багытта аткарылган Э.М.Мурзаевдин изилдөөлөрү өзгөчө баалуу [Мурзаев, 1974; 1982; 1984 ж.б.].

3. Корей тилиндеги гидронимдердин изилдениши. Корея гидронимдери орусча, корейче изилдөөлөрдө, карталарда, атластарда да жолугат [Усатов, Мазур, Моздыков, 1952; Концевич, 1962; 2018; Джарылгасинова, 1962; Park, Kim, Sun, Hwang, 2005; Kang, Kim, Kim, 2013; Chang, Kim, Chang, 2014; Kwun, Kim, Kim, Park, 2017; Пылкова, Ли Донхун, 2017 ж.б.].

1.2. Корей тилинин лингвоэтногенетикалык орду жөнүндө. Биз кыргыз-корей тилдик фактыларын алтаистика менен ностратиканын алкагында карайбыз. Корей лингвистикасы – өнүккөн илимий тармак. Бирок анын жетишкендиктери бизге толук тааныш эмес. Биз бул тил боюнча негизги маалыматтарды орус тилинде чыккан эмгектерден (М. Пуцилло, К. Кузьмин, Е. Д. Поливанов, Г. Рамстедт, Г.Ф. Подставин, А.А. Холодович, Л. Р. Концевич, Ю. Н. Мазур ж.б.) жана корей тилинде жарык көргөн изилдөөлөрдөн (Бёнджа Ким, Суннён Ли, Гимун Хан, Гимун Ли, Ун Хо ж.б.) алдык.

Корей тилинин башка кошуну тилдерге (япон, кытай ж.б.) карата катышы да бизге тааныш адабияттарда даана, ынанымдуу белгиленген эмес.

Ошентсе да, бул багытта бир нече көз караш бар экендигин белгилеп кетишибиз зарыл:

1) корей тили обочолонгон, өзгөчө сапаттарга ээ тил катары эч бир жакынкы тилдер менен тектеш эместиги айтылат;

2) корей тилин япон тили менен генетикалык жактан жакындаштырууга айрым негиздер келтирилет;

3) бул тил Түштүк Индиядагы дравид тилдери менен бир баба тилден келип чыккандыгы болжолдонот;

4) корейлердин тили кошуну тунгус-манчжур жана нивх тилдери менен тектештиги айтылат;

5) ал тил алтай бүлөсүндөгү тилдердин курамына кирет да, япон, тунгус-манчжур, монгол, түрк тилдери менен бир генетикалык топту түзөт [БЭС, 2000:240-241; Баскаков, 1981: 6-8].

6) корей тили алтай тилдердин тобуна кирип, урал-алтай лингвогенетикалык биримдикке кошулат;

7) корей тилин ностратикалык тилдердин макро бүлөсүндө обочолонгон тил катары баалашат.

Бул көз караштар бир нече окумуштуулар тарабынан жалпыланып берилет [Поливанов, 1968:138; Баскаков, 1981:6-8; БЭС, 2000:240-241; Зулпукаров, 2016:14-118].

Биз бул иште корей тилин илимдин алтаистика тармагына карата кароого мүмкүнчүлүк алдык. Анткени алтаистика – тигил же бул деңгээлде бир топ иштелип калган лингвоэтногенетикалык ири салаа (И. Бенцинг, Д. Шинор, Ю. Немет, Ж. Клоусен, Ж. Дени, Ш. Хаттори, А. Дилачар ж.б.).

1.3. Лингвистикалык типологиянын негизги принциптери жана тармактары. Тил илиминде типология деп тилдердин тегине, келип чыгышына карабастан, алардын структуралык-функционалдык касиеттерин салыштырып иликтөөнү айтышат. **Лингвистикалык типология** тилдерди салыштырып изилдөөчү ири эки тармактын бири катары аныкталат. Экинчи тармакты тектештирип салыштырма тил илими же **генетикалык лингвистика** деп аташат. Тил илиминин бул эки тармагына дагы бир тармак ыктап турат. Аны **ареалдык лингвистика** дешет. Мунун объекти географиялык жактан бир мейкиндикте же региондо жайгашкан, бири-бири менен тыгыз байланыштагы, бири экинчисине ар тараптан таасир тийгизген, мындай контакттардан улам көп жагынан (фонетика, лексика, морфология, синтаксис) окшошуп калган тилдер болуп калат.

Лингвистикалык типологияны объектисине, предметине карап төмөнкүдөй дисциплиналарга ажыратууга болот: генетикалык типология, ареалдык типология, структуралык типология, салыштырма типология, жандаштырма типология ж.б.

1. Ареалдык типология. Бул тармактын чегинде тилдик кубулуштардын географиялык негизде таркалышын, өнүгүшүн, бири-бирине таасир тийгизишин, бир мейкиндикте тилдердин өз ара карым-катнашка кирип, кошо өнүгүшүн, окшош каражаттарга, касиеттерге ээ болушун изилдейт. Ареалдык типологиянын өнүгүшүнө Европа тилчилери (М. Дж. Бартоли, 1983; Б. А. Террачини, 1983; Дж. Банфонте, 2012; В. Пизани, 1964; Э. Косериу, 1958; А. Доза, 1978; П. Ивич, 1980 ж.б.) ири салым кошушкан. Түрк тилдеринин ареалдык типологиясы боюнча Н. З. Гаджиева (1983), С. Сыдыков (2012), Г. Ф. Благованнын (1964) ж.б. эмгектери өтө белгилүү.

Биздин изилдөө да корейлер менен байыркы кыргыздар канатташ болуп, белгилүү территориялык жакындыкта жана тектештикте жүргөндүгү тилдериндеги гидронимдердин окшош болушун көңүлгө алат.

2. Генетикалык типология. Бул тармак тектеш тилдерди салыштыруу менен алектенет. Анын максаты теги бир тилдердеги материалдык-маанилик жактан окшош бирдиктерди аныктоо болуп саналат. Генетикалык типология 1) диахрондук-генетикалык типология, 2) синхрондук-генетикалык типология, 3) структуралык типология, 4) салыштырма типология, 5) системалык типология болуп бөлүнөт.

Генетикалык типологиянын негиздерин немистин улуу окумуштуулары Я. Гримм, В. фон Гумбольдт, Ф. Бопп, А. Потт, А. Шлейхер, К. Бругманн, Б. Дельбрюк, Ф. Диц ж.б., даниялык Расмус Раск, орус тилчилери А. Х. Востоков, Ф. И. Буслаев, И. И. Срезневский ж.б. иштеп чыгышкан.

3. Салыштырма типология. Мында тектеш да, тектеш эмес тилдер да салыштырылат. Тектеш эмес тилдерге карата жандаштырма (контрасттык) типология термини колдонулат (орусча – сопоставительная типология). Бул багытта англис, өзбек, кыргыз, түркмөн тилдери (Ж. Буранов) орус, өзбек тилдери (А. Азизов), орус, кыргыз тилдери (А. Жапаров), К. С. Чоңбашев, К. З. Зулпукаров, М. Ж. Тагаев, З. К. Дербишева ж.б.), француз, орус тилдери (В. Г. Гак), кыргыз-түрк тилдери (З. К. Дербишева, Б. Сагынбаева), кыргыз, орус, немис тилдери (П. Кадырбекова), англис, орус, кыргыз тилдери (Ч. К. Найманова) салыштырылган.

Ошентип, кыргыз, корей гидронимдерин изилдөөнүн методологиялык пайдубалын лингвистикалык типология илиминин тармактары, принциптери жана методдору түзөт деп айтууга болот.

Экинчи бап **“Кыргыз-корей гидронимдерин лингвотипологиялык, лингвогенетикалык алкакта изилдөөнүн методологиясы жана методдору”** деп аталып, ал эки бөлүмдөн турат.

2.1. Алтаистиканын жоболору изилдөөнүн методологиялык негизи катары. Изилдөөнүн **объектиси** катары кыргыз, корей тилдериндеги

гидроаталыштарынын жалпы парадигмасы, **предмети** катары эки тилдеги гидронимдердин лингвоэтногенетикалык жана типологиялык бөтөнчөлүгү.

Генеологиялык лингвистикада алтаистика, алтай таануу түшүнүгү бар. Бул илимий тармак тилдердин алтай бүлөсү, уясы жөнүндөгү гипотезаны сунуштайт жана далилдейт. Бул тармактын предмети, түзүмү, чеги негизинен аныкталган (Р. Раск, В. Шотт, М. А. Кастрен, В. К. Метьюс, Ю. Немет, Ж. Дени, Ш. Хаттори, Ж. Клоусен, Г. И. Рамстедт, Е. Д. Поливанов ж.б.), историографиясы, библиографиясы түзүлгөн (И. Бенциг, Д. Шинор, А. Дилачар, Н. А. Баскаков ж.б.), бул топко кирген тилдердин карым-катышы, алыс-жакындыгы белгиленген (И. Грюнцель, В. Л. Котвич, Г. И. Рамстедт, Н. Н. Поппе, В. И. Цинциус, О. П. Суник ж.б.).

Кыргыз-корей тилдеринин байыркы тектештиги али далилдене элек. Ошондуктан бул тилдердин фактыларын салыштыруу структуралык да, генетикалык да, характерологиялык да алкакта жүргүзүлүшү мүмкүн.

Кыргыз, корей фактыларына кайрылып, буларда тектештиктин да, типологиялык окшоштуктун да белгилерин байкоого болот. Корей тилиндеги гидрониминанттардан бир-экеөнү талдап көрөлү. Мында суу астында жана ичинде өскөн өсүмдүктөрдү *сучо* (수초) деген татаал сөз менен жалпылап айтышат.

Эми генетикалык алкакта буларга көз жүгүртсөк, корейче *су+чо* кыргыз тилинде этимологиялык жактан түздөн-түз байланышкан *суу+чөп/чөбү* сөз айкашына жакындап кетет. Гидронимдер *су* жана *суу* ачык муундуу, консонанттары толук бирдей, үндүү тыбыштары гана сандык жактан кыска-созулма болуп айырмаланышат, денотаттары, маанилери бирдей. Демек, аларды байыркы бир уңгунун рефлекстери катары кароого болот. Ал эми корейче *чо* “өсүмдүк” кыргызча *чөп* сөзүнө маанилик, фонетикалык жактан өтө жакын. Бул эки сөздү айрым окумуштуулар кытайча *чу/цао* “көк чөп, кургак чөп, саман” сөздөрү менен салыштырганы белгилүү [К. З. Зулпукаров, 2016: 292-293, 960]. Мында байыркы *чоп архетибинен ачык муунга өтүү мыйзамына ылайыкташып, айрым тилдерде акыркы үнсүз түшүп калган.

Ошентип, генетикалык типологиянын методдоруна, принциптерине негизделип, кыргыз, корей жалпы сөздөрүн алтай тилдер уясынын чегинде кароого болот деп ойлойбуз.

Гидронимдер – өзүнчө парадигма катары биздин иштин материалдарын, фактылык пайдубалын түзгөндүктөн, гидронимдерди бир нече топторго ажыратып алабыз. Буларды топтоштуруу сөз түркүмдөрү боюнча, түзүлүшүнө, жалпы-энчилүү болушуна, төл сөз – бөтөн сөз болушуна, лексемалык-коммуникативдик кызматына карап жүргүзүлөт.

Сөз түркүмдөрүнө карап 1) зат атоочтор (субстантивдер) кичи топторго ажыратылат: а) жалпы аттар: *суу, булак, сай, өзөн, дарыя, көл, деңиз, океан*; б)

энчилүү аттар: *Нарын, Ысык-Көл, Каспий деңизи, Атлантикалык океан, Нил дарыясы* ж.б.; 2) сын атоочтор, атоочтуктар (адъективдер): *шар, агын, тунук, таза; ылайланган, дистирленген, аккан, кашкайган, мөлтүрөгөн* ж.б.; 3) этиштер жана этиштен жасалган зат атоочтор: *ак-* (*агат, агым ...*) *төк-* (*төгөт, төкмө...*), *куй-* (*куят, куйма ...*), *шаркыра-* (*шаркырайт, шаркыратма ...*) ж.б. жиктелет.

Корей гидронимдерин деле жогорку критерийлердин негизинде топтоштурууга болот. Бирок бул жерде биз айрым учурларда сөздөрдүн тектештигине да кайрыла кетебиз. Мисалы, *муль, су* “суу” зат атоочтору, *биз* *муль* сөзүн кыргызча *мөл* (*булак*), *мөлмөл, мөлт, мөлт-мөлт, мелт, мелт-мелт, мелт-калт, мелтилдеп* ж.б. туунду сөздөр менен салыштырууну, ал эми *су-суу* сөздөрүнүн этимологиялык жактан тектештирүүнү туура көрдүк; *би* “жаан, жамгыр” (бул сөздү *бу-лут* сөзүнүн биринчи бөлүгүнө жакындаштырууга болот), *там* “тер, тамчы” (бул сөз кыргызча *таамп-/тамып-/тамчы* сөздөрүнө тектеш). Аныкталгычтарды сын атоочтор, атоочтуктар, зат атоочтун илик жөндөмөсү уюштурат: *мальгын* *муль* “чистая вода”, *ччан* “туздуу”, *падаый* *муль* “деңиз суусу”, *судовы* “водопроводдук, водопроводдун” *судогван* “водопроводдун трубасы”, *муры* “суулук, сууга тиешелүү”, *су ро* “суу жолу” ж.б.; бул жерде корей тилиндеги аныктагыч функциядагы уңгулар, сөз формалары келтирилди. Татаал сөздөрдөн экөөнү келтирели: *чоң су* “таза суу”, *дороун* *муль* “кир суу”. Булардын биринчи компоненттери – аныктоочтор.

Энчилүү гидронимдер зат атоочтор гана боло алышат. Анткени алар географиялык объекттердин эл кабыл алган номинанттары: *Арал хэ* “Арал деңизи”, *Касыни хэ* “Каспий деңизи”, *Байкал хосу* “Байкал көлү” ж.б. Мында *хэ* “деңиз”, *хосу* “көл” аныкталчу компоненттери катарында пайдаланылган. Аныктоочу уңгулар корейче мисалдарда өзгөрүлбөйт. Бул жерде кыргызча менен типологиялык окшоштук байкалат. Корейче *хосу* сөзүнүн экинчи бөлүгү, албетте, кыргызча *суу* сөзүнө тектеш.

2.2. Кыргыз-корей гидронимдерин салыштырып изилдөөнүн ыкметоддору. Бул эмгекти жазууда методологиялык эмгектерде катталып сунушталган жана тилдерди салыштырып изилдөөдө колдонулуп жүргөн усулдар, ыкмалар эле колдонулду.

Байкоо жүргүзүү. Эки тилдеги гидронимдерди аңдап, алардын аталыштарына көңүл бурулуп, каттап, салыштырып чыгуу, саны жана сапаттары белгиленди. Үч өлкөнүн карталарын (Түндүк Корея, Түштүк Корея, Кыргызстан) салыштыруу, рельефтерин, дарыяларын, көлдөрүн, Кореяларды курчап турган деңиздерин, булардын аталыштарын талдоо да байкоо ыкмасына негизделип турду. Бүткүл жер шарынын географиялык картасы

менен да иш жүргүзүлдү. Эл аралык суу аталыштарынын эки тилде өздөштүрүлүшү да кызык проблема болуп чыкты.

Факты топтоо жана лингвистикалык эксперимент. Бул ыкмалар бир нече багытта жүргүзүлдү: а) гидронимдерди издөөдө, иргөөдө, каттоодо Интернет ресурстарына кайрылды да, алардан көптөгөн фактыларды алдык; б) карточкалар түзүлдү; аларды окуу китептеринен, ММК каражаттарынан, география, лингвистика боюнча аткарылган изилдөөлөрдөн, сөздүктөрдөн, справочниктерден, географиялык карталардан алынган материалдар боюнча картотека түзүлдү (картотекада 3876 аталыш бар).

Кыргыз-корей гидронимдеринин этимологиясын аныкташ үчүн салыштырма-тарыхый методдун ыкмаларын пайдаландык. Бул методдун негиздөөчүлөрү Р. К. Раск, Ф. Бопп, Я. Гримм, А. Х. Востоков, Ф. Ф. Фортунатов, А. Мейе, К. Бругман, Б. Дельбрюк, Е. Курилович ж.б. эсептелинет (индоевропеистикада), ал эми түркология менен алтаистикада М.Кашгари (XI к.) В. В. Радлов, В. Л. Котвич, Г. Рамстедт, Б. Я. Владимирцов, Г. Д. Санжеев, Б. М. Юнусалиев, Б. А. Серебренников сыяктуу окумуштуулар бул методду ийгиликтүү колдонушкан болучу. Биз ностратика боюнча аткарылган изилдөөлөргө да кайрылдык.

Бул методдун жардамы менен биз кыргыз, корей тилдерине тиешелүү гидронимдердин өзүнчө уникалдуулугун, ошол эле учурда тектеш экендигин белгиледик. Географиялык гидронимдер эки тилде өзгөчө, бирок алтай тилдеринде эң негизги гидроним байыркы *су архетибинен келип чыккандыгы аныкталды.

Кыргыз-корей тилдериндеги гидронимдерди салыштырууда бир канча материалдар жана методдор берилип, тыянак-натыйжалар чыгарылды.

Үчүнчү бап “Кыргыз-корей гидронимдерди салыштырып изилдөөнүн натыйжалары” деп аталат. Бул бапта дүйнө картасындагы жана жер жүзүндөгү таркалган гидронимдер жөнүндө сөз болуп, эки тилдеги тилдик кубулуштарды талдоо болуп саналат.

3.1. Алтай гидронимикалык типологиясынын генезиси. Лингвогенетика – ири илимий тармак. Анын чегинде кыргыз, алтай тилдеринин гидронимдеринин теги, өнүгүшү каралат. Изилдөөдө *Боом, Жумгал, Соң-Көл, Ак-Буура, Аламүдүн* ж.б. аталыштарынын этимологиясы салыштырма-тарыхый методдун жардамы менен талданат. Мисалы, кыргызча *Аламүдүн* гидроними эки бөлүктөн туруп, аны рельефтин аталышы (удег. *ала* “колот, коо, кокту”, нан. *ала* “жапыз тоолор; кыр, дөбө” ж.б.) жана агымдын багытынын аталышын (удег. *мудаңа* “дарыянын кайрылышы, бурулушу”, нан. *мода-/модан-* “кайрылыш, бурулуш; кыйшык, ийри-буйру, ийрек” ж.б.) байыркы тунгус-маньчжурча *аламодан* сөзүнүн “ийри дарыялар, кокту-

колоттор, дарыялуу жапыз тоолор” маанисин түшүндүрүп калат [Д.Исаев 1977; В.И.Цинциус 1975,1977].

3.2.1. Суу сөзүнүн кыргыз тилиндеги семантикалык потенциалы.

Суу затын тилдик каражаттар ар тараптан түрдүүчө атайт. Аны туюнткан тыбыш-тамга, символ-формулар, лексемалар, сөз айкаштары, сүйлөмдөр, тексттер бар. Суу лексемасы – көп маанилүү сөз. Ага полисемия мүнөздүү. Анын айрым маанилерине токтолуп кетели.

1. Булак, өзөн, дарыя, көл, деңиз, океандарды пайда кылуучу, химиялык жактан суутек менен кычкылтектен турган түссүз суюктук. Мисалы: *Жер бетинин 71 пайызын суу каптап турат*. Бул сүйлөмдө сөздүн предметтик мааниси берилген.

2. Адамдар азык түрүндө колдонулчу, тамактын түзүлүшүнө кошулуучу суюктук: *Үйдө суу калбаптыр, алып келе койчу. Ме чаканы!; Оокаты даамсыз. Сууну көп кошуп койгондой* (сүйлөшмө кептен).

3. Өсүмдүктөрдүн жашоосу үчүн зарыл суюктук: *Суу – жерге, байлык – элге* (макал). Мында суу затынын жер үчүн, түрдүү өсүмдүктөр үчүн (эгин-тегин, бак-дарак ж.б.) керектиги көрсөтүлөт.

4. Арак: *жинди суу, ак суу, тунук суу*. Мында арак сөзүнүн маанисине сөз айкаштардын “аныктагыч+аныкталчу” мааниси дал келип турат. Булардын экинчи компоненти орусча *вод*- уңгусуна эквивалент (*водка* “арак”)

5. Суу сөзү фразеологизмдердин курамында “жамандык, оор жагдай, татаал шарт, кыйын кырдаал” маанилерин кабыл алат. Караңыз: *Адилеттиктин тузагына чалынбай суудан кургак чыгат* (КТФС: 422). Фразеологизм, адамды терс мүнөздөйт. Күнөөлүү, күнөөкөр адам айла-амал, эпчилдик менен, түрдүү айлакерлик ыкмалар менен оор акыбалдан өзүнө кир жугузбай чыгып кетсе, ушул *суудан кургак чыкты* учкул сөзү колдонулат.

6. Бардык эле фразеологизмдерде суу сөзү терс маанини туюнта бербейт. Айрым учурларда бул сөз сакралдык-ыйык маанилерди да билдирет: *замзам суусу, никенин суусу, мүрөктүн суусу* ж.б. Иште бул сөздүн дагы көп маанилери белгиленет.

Ошентип, кыргыз тилинде суу сөзү полисемиялык касиетке ээ болуп, оң да, терс да маанилердин көрсөткүчү катары кызмат кыларын көрө алдык.

3.2.2. “Суу” концептинин номинанттары этимологиялык аспектиде.

“Суу” концептинин эстутумдагы когнитивдик-семантиканын сферасы өтө кенен. Анда көптөгөн катмарлар бар: түшүнүк катмары, эмотивдик-баалоо катмары, символдук катмар, мифологиялык катмар, лексикографиялык катмар; этимологиялык катмар ж.б. түрдүү өңүттөр, аспектилер “Суу” концептин жана анын номинанттарын изилдөөгө негиз болот. Бул концепттин негизги репрезентативи болгон суу сөзүнүн төркүнүн талдап көрөлү.

Түрк тилдеринде аталган концепт *су/сув/суу* ... түрүндөгү сөздөр аркылуу репрезентацияланат. Булардын ичинен архетип катары **су* формасын тандап алууга болот:

1. *Су* формасы түрк, гагауз, азербайжан, татар, лобнор, салар, сарыг-югур, телеут, алтай, өзбек диалектилеринде, уйгур диалектилеринде, кумык жана кыргыз диалектилеринде кездешет. Бул форманы корейче *су*, моңголчо **су* (баонча *су*, халха-монголчо *ус* ж.б., бул жерде метатеза бар) сөздөрү менен салыштырууга болот.

2. *Суу* формасы кыргызча, балкарча, алтайча, тува диалектилеринде, өзбек, уйгур диалектилеринде учурайт.

3. *Сууг/суг/сүүг/сүүк/сүг/сүү* варианттары кумык диалектилеринде жана сүйлөшмө кебинде (Н.А.Баскаковдун маалыматы боюнча) кездешет. Бул мисалдар индоевропа тилдеринде кездешкен уңгуларга өтө эле окшош. Мисалы, Вяч. Вс. Иванов индоевропа тилдери үчүн *sew-* “ичүү” уңгусун архетип катары карап, буга латынча *sugese, sukus* “ичүү” ж.б. сөздөрдү келтирет.

4. *Сув* түрү түркмөнчө, караимче, кумыкча, казакча, каракалпакча, ногойчо, халажча, өзбек, түрк диалектилеринде учурайт.

5. *Сув/суб/сүв/сов/суф* формасы байыркы түрк жазма эстеликтеринде.

Ошентип, түрк тилдериндеги *су* уңгусу жалгыз эместигин, ага окшош уңгулар башка тилдерде да кездешерин ишенимдүү айтууга болот. Буга байыркы грузин тилинде кездешчү *so-/sow-* “нымдоо, суулоо” уңгусу да ыктап турат [Х. Фенрих, 1978].

6. *Суй* түрү караим диалектилеринде жана япон тилинде кездешет.

7. *Сыу* түрү татар, казак диалектилеринде бар.

8. *Хыв* формасы башкырчада учурайт (башкырча *х-* башка тилдердеги *с-* тыбышына дал келет: *хин – сен* (2-жак), *хыйыр – сыйыр* “уй” ж.б.).

9. *Шыв/шав/шу* чувашча, муну кытайча *шуй* “суу, дарыя” сөзү (шанхай диалектинде *си* “суу”) менен салыштырууга болот.

10. *Уу* “суу” якут тилинде жолугат (якутча *эн* – кыргызча *сен*, якутча *үүт* – кыргызча *сүт* ж.б.).

Бул фактыларды салыштырып, окумуштуулар түрк тилдери үчүн архиформа катары **сув* (А.М.Щербак) же **суу* (В.Банг, Л.С.Левитская: 326) түрлөрүн сунушташат. Бирок биз **су* вариантын түпкү форма же праформа катары кабыл алууну туура таптык. Анткени ал өтө көп тилдерде суу затынын аты катары колдонулат.

3.2.3. Кыргыз-корей гидронимативдик, предикативдик жана посессивдик сөз айкаштарынын парадигматика-синтагматикалык бөтөнчөлүктөрү. Тилдин парадигма-синтагмалык түзүлүштө болушун биринчи болуп швейцариялык лингвист Ф. де Соссюр далилдеген

(“парадигма” термининин ордуна ал “ассоциация” терминин колдонгон). Анын ою боюнча, бир жагынан алганда, кепте сөздөр өз ара жалганышып, тизмектешип колдонулат жана тилдин линиялык, синтагматикалык мүнөздө экендигин тастыкташат. Мында элементтер биринин артынан бири келет да, эки элементти бир учурда атоого мүмкүн эместиги белгиленет. Тизмектешип узундукта жайгашкан эки тилдик бирдиктерин байланышын синтагма деп атоого болот. Экинчи жагынан алганда, кеп жүрүшүнөн сырткары өз ара жалпылыгы бар сөздөр эстутумда ассоциативдик түрдө жайгашып, өз ара түрдүү алакадагы топторду, көптүктөрдү жаратышат. Синтагматикалык байланыштар эки же андан көп элементтердин актуалдуу, ырааттуу алакасын чагылдырат, ассоциативдик байланыштар болсо элементтерди виртуалдык-эстутумдук алакаларда бириктирип келет [Ф. де Соссюр 1977:155-156].

Учурда синтагма менен парадигма түшүнүктөрү тил билиминде кенен колдонулат. Алар тилдик каражаттардын зарыл касиеттерин, сапаттарын ачып аныктоодо көп жана ийгиликтүү иштетилип жатат.

Биз мисалдарды талдоодо “кыргыз тилинен корей тилине карай” багытын тандап алдык. Бул ыкма парадигмалык-синтагматикалык жактан тыгыз бүтүндүктөрдү түзгөн кыргыз сүйлөмдөрүнүн топторун корей этносунун көз карашы менен мүнөздөөгө мүмкүндүк берет. Төмөнкү мисалдын парадигмасын салыштырып берели:

Мен чөмүлдүм. – Нанын суёңыль хессымнида. 나는수영을했습니다.

Сен чөмүлдүң. – Нонын суёңыль хессымнида. 너는수영을했습니다.

Сиз чөмүлдүңүз. – Даңшинын суёңыль хессымнида. 당신은수영을했습니다.

Ал чөмүлдү. – Гынын суёңыль хессымнида. 그는수영을했습니다.

Корейчеде предикат бардык парадигма үчүн бирдей, өзгөрүлбөйт. Кыргызча предикаттын мүчөлөрү айырмалуу. Кыргызча эки мүчөлүү синтагма-парадигма корейче үч мүчөлүү эквивалент менен берилди. Кыргызча этиш семантикалык жактан жыш болуп, “сууга түшүү, сууда сүзүү, сууда жуунуу” сыяктуу маанилерди ныктап бир сөздүн чегинде берсе, бул маанилер корейче сөз айкаштары аркылуу туюнтулду. Көлөмдүк жактан дал келбестик – эки тилдин парадигматика-синтагматикалык бөтөнчөлүктөрүнүн көрсөткүчү. Корей тилиндеги мисалдарда су “суу” уңгусу кыргызча сөзгө тектеш.

Демек, кыргыз, корей гидроаталыштары дискурста түрдүүчө парадигмада, окшоп-окшобогон парасинтагматикалык катышта колдонулушу байкалат. Эки элдин этноменталдык жана прагматикалык өзгөчөлүктөрү тилдик каражаттарында даана байкалат.

3.3. Энчилүү гидронимдердин кыргызчадан корей тилине которулуу ыкмалары. Энчилүү гидронимдер жер шарын чырмап турат. Булар – булак, өзөн, дарыя, көл, деңиз, океан аттары. Аларга жасалма

объекттердин номинанттары да кирет: *арык, канал, кудук, суу сактагыч, абыз, ноот/обут* “жасалма көлмө, суу топтогуч”, *океанариум* ж.б. Алардын тизмесин түзүп, талдап, топтоштуруп чыгуу тургай, өтө ирилеринин, белгилүүлөрүнүн, социалдык мааниси чоңдорунун тегин, этимологиясын, кыргызчага которулушун жана бул тилде түшүндүрүлүшүн карап чыгуу деле – көп убакытты, мээнетти талап кыла турган эмгек. Биз ишибиздин милдеттерине ылайык кыргызча энчилүү гидронимдерин корей тилин пайдалануучулардын менталдуулугуна ылайыктап, аларды бул тилге которуп берүүнү гана чечтик.

“Сапаттык сын атооч + зат атооч”, “сан атооч + зат атооч” ж.б. түзүлүшүндөгү гидронимдер учурайт.

1. Түстү билдирүүчү сын атоочтор кирген гидронимдер: *Ак-Сай* – *흰강-Хин* каң; *Кызыл-Корум суусу* – *빨은돌강* – *Ппальгын толь* каң ж.б. Бул гидронимдер – жер-суунун, сууга байланыштуу жерлердин аталыштары. Булардын “аныктоочтору” – колеронимдер. Колеронимдер деп өң-түс аталыштарын айтышат. Колеронимдер: *ак* – *хин*, *кызыл* – *пальгын*, *кара* – *комын*, *сары* – *норан*, *көк* – *пурын*. Ал эми *Сары-Бээ сайы* гидронимин *Норан аммаль* каң кылып котордук. Бул транслитерациянын жүйөөлөрү бар, анткени корейче *норан* “сары” ам “ургаачы/ургачы”, *маль* “жылкы”. Бул тилди алып жүрүүчү этносто жылкычылык өнүкпөгөн да, “бээ” түшүнүгү өзүнчө аталышка ээ эмес. Ал эми *маль* “жылкы, ат” сөзү биздеги *мал* “сүт, эт берүүчү үй жаныбарлары; уй” сөзү менен гипонимдик-гиперонимдик же синекдохалык эле катышта. Кыргызча *мал* – гипероним, мааниси кенен, корейче *маль* – гипоним. Мунун мааниси гиперонимдик мааниге батып кетет, анын бөлүгүн түшүндүрөт. Айрым түрк тилдеринде *мал* сөзү кыргызчадан да кенен болуп, өз мазмунуна “товар, кездеме, мүлк ...” сыяктуу семаларды да камтый алат.

2. Сандык маанидеги аныктагычтары бар башка гидротопонимдерди талдадык. Эки сан атоочуна кош сөзү маанилеш болгондуктан, ошол экөөнү салыштырып көрөлү: *Эки-Тал суусу* – *두개의버드나무수/물/강* – *Дугеый бодунаму су/каң*; *Кош-Көл* – *두개의호수* – *Дугеый хосу*. Бул мисалдарда жалпы аттуу гидронимдер *суу* – *су*, *муль* пайдаланылды. Алардын аныктагычы жуп эки заттын атынан турат: *эки тал* – *дугеи бодынаму*, *кош көл* – *дугеи хосу*. Мисалдардагы *дугеи* “эки” сөзү өзгөчө көңүл бөлүүгө арзыйт. Анткени ал кыргызча *түгөй* “жуптун бирөө, эрди-катындын бирөө, эгиздин пайы” сөзүнө окшош. К. З. Зулпукаров бул сөздү орусча *два, двое* “эки, экөө”, кытайча *дуэй* “жуп, кош, жуп зат (нерсе), жарты, атаандаш” сөздөрү менен салыштырганы да этимологиялык жактан негиздүү [К. З. Зулпукаров, 2016: 409].

3.4. Эл аралык деңизге тиешелүү гидронимдердин орус, кыргыз, корей тилдерине калькаланышы. Калька кубулушу тил аралык карым-

катыш жана өз ара таасирлениш процессинде иштейт. Ал термин лингвистикага француз тилинен өткөн. Мында *calque* сөзү “копия, үлгү, көчүрмө” маанилерин туюнтат. Калька кубулушунун айрым түрлөрүн келтирип, ага мисалдарды көрсөттүк. Баарынан да жарым калькалар көп учурайт. Булардын болушу экинчи тилдин бардык эле сөздөрү биринчи тилге которула бербестиги менен түшүндүрүлөт. Мында сөздөрдүн же сөз айкаштардын башка тилге жарым-жартылай гана оодарылып берилиши жөнүндө сөз жүрөт. Мисал катары бир гидронимди келтирели: *Москва-река* (орусча) – *Москва дарыясы/дайрасы* (кыргызча) – *Москыба-каң* – *모스크바강* (корейче).

Мында үч тилдин татаал сөздөрүн салыштырып жатабыз. Алардын денотаты – бир эле дарыя. Мунун жайгашкан жеринин аты үч тил үчүн бирдей: географиялык аталыш которулбайт. Бирок татаал сөздүн аныкталчу бөлүгү үч тилде түрдүүчө которулуп берилген. Кийинки эки мисалда орус үлгүсү толук сакталган. Кыргызчада гана таандык *-сы* мүчөсү колдонулган. Орус тилине мүнөздүү эки *-а* флексиясы өз кызматын кийинки эки тилде сактай албаган. Корей, кыргыз тилдеринде орусчадагы женский род, жеке түр, атооч жөндөмө, 1-жөндөлүш сыяктуу дифференциялоочу көрсөткүчтөр өз мүмкүнчүлүгүн жоготуп, материалдык түрдө көрсөтүлбөй калган.

Аныктооч бөлүгү өң-түс сын атоочторунан турган мисалдарга кайрылалы. *Кара деңиз* – *흑해* – *Хык хэ*. Бул мисалда *кара* – *хык* дал келүүсү белгиленет. Кыргыз тилиндеги *кык* “малдын топтолгон заңы” жана кенже балдар кебиндеги *кых/кыкы/кыкый* “булганыч кир” варианттардагы сөздөр корейчеге окшош. *Сары деңиз* – *황해* – *Хуаң хэ* – мында *сары* – *хуаң* шайкештигин белгилейбиз. *Кызыл деңиз* – *홍해* – *Хоң хэ* – бул салыштырууда *кызыл* – *хоң* эквиваленттүүлүгү бар. К. Зулпукаров кытайча *хоң* “кызыл” сөзүн кыргызча *эн-* уңгусу (*эндик* “кызыл боёк алынуучу өсүмдүктүн тамыры”) менен салыштырат да, башындагы *х-* тыбышы аферезага капталып түшүп калган деп жоромолдойт [Зулпукаров, 2016: 383].

Ошентип, эл аралык деңиз аттары корей тилдик маданиятынын шартына ылайыкташып транслитерацияга дуушар болорлугун көрдүк. Транслитерацияны эпентеза, диереза, эпитеза, метатеза ж.б. фонетикалык процесстер коштойт.

3.5. Эл аралык көл аталыштарынын корейче транслитерацияланышы. Корейчеде “көл” маанисинде *хосу, чосуди* сөздөрү колдонулат [РКС, 466]. Бул эки сөздө тең *су* “суу” уңгусу бар: биринчисинде постпозицияда, экинчисинде интерпозицияда. *Хосу* аталышынын биринчи бөлүгү (*хо*) өзүнчө деле “көл” маанисин туюнта алат. Буларда да деңиз гидронимдериндегидей эле фонетикалык кубулуштар жүрөт. Башка тилдерден корейчеге которулуп, айрым географиялык карталарда,

справочник, энциклопедияларда катталган аталыштар анчейин көп эмес. *Оленьё озеро/Бугу көлү* – 사슴호수 – *Сасым хосу*. Бул жерде *сасым* “бугу, элик” маанисинде колдонулган. Бул көл Канада өлкөсүндө жайгашкан. Ал корейче карталарда которулуп берилет: *Большое Солёное озеро/Чоң-Шор-Көл* – 대형소금호 – *Тэхёң согым хо*; *Лесное озеро/Токой-Көл* – 숲호 – *Сун хо*; *Иссык-Куль/Ысык-Көл* – 뜨거운호 – *Ддыкоун хосу*; *Онега көлү* – 오네가호수 – *Онега хосу*. Орусча *г/ж* тыбыштык оошуусу корейче аталышта баштапкы форманын тикелениши менен берилген.

Башка мисалда эпитетикалык *-ы* тыбышы пайда болуп, гидронимдин аныктагыч бөлүгүнө уланган: *Таймыр көлү* – 타이미르호 – *Таимиры хо*. Мында тил аралык *й → и*, *ы → и* тыбыштык өзгөрүүлөр катталган.

Иште эл аралык көл аталыштарын корейчелегенде да эпитеза, эпентеза, протеза ж.б. фонетикалык процесстер коштоору көрсөтүлөт.

3.6. Булуң аталыштарынын корейче берилиши жана транслитерацияланышы. Бул бөлүктө орус-кыргыз-корей тилдериндеги гидронимдердин ичинен булуң аталыштарын салыштырып талдоо милдети коюлду. Бардыгы болуп 52 аталыш талданды.

Кыргызча *булуң* сөзү “бурч, бөлүк, өзүнчө тилке, обочолонгон тарап” [Юдахин, 1965: 159] сыяктуу маанилерди берет, орусча *залив, бухта* сөздөрүнө дал келет. Орусча *залив* аталышына корейче *ман, мульт-куби*, орусча *бухта* сөзүнө корейче *соман* аталышы туура келет.

Транслитерация учурунда эки же андан көп тилдерде тыбыштык субституция кубулушу үстөмдүк кылат. Субституция жүргөндө бир тилдеги тыбышты экинчи тилдеги башка эле сапаттагы тыбыш алмаштырып коёт.

Тыбыштык тил аралык субституция кыргыз-корей-орус тилдеринде көп түрдүү. Анын айрымдарын келтирүүгө болот.

1. Үндүү тыбыштардын алмашышы: **й – и:** *залив Байкал* – *Байкал булуңу* – 바йкаल베이 – *Баикал беи*; *Ейский лиман* – *Ей булуңу* – 에이베이 – *Эи беи*; **а – э:** *Маннарский залив* – *Маннар булуңу* – 맨나베이 – *Мэно беи*; **ы – и:** *Анадырский залив* – *Анадыр булуңу* – 아나디르겔프 – *Анадиры гольпы* ж.б

2. Үнсүз тыбыштардын алмашылышы: **в – б:** *Губа Андреева* – *Андреев булуңу* – 안드레이바베이 – *Андырейба беи*; **з – ж:** *бухта Анзак* – *Анзак булуңу* – 안작만 – *Анжак ман* ж.б.

Жогоруда келтирилген салыштыруулар, жакындатуулар тилдер аралык орток сөздөрдө түрдүү субституциялык процесстердин болушунан толук кабар берет. Үч тилдин материалында бул кубулуштун өтө же ар кыл мүнөздө учурашын белгилеп, ошол эле учурда айрымдары регулярдуу мүнөздө кездешерин айта алабыз. Кайталанып кездешкен фактылар тилдерге мүнөздүү жалпы тенденциялардын болушун тастыктайт. Көптөгөн жолу

кайталанган субституциялык катыштар дагы башка тилдик фактыларды жакындатууга, бирге кароого негиз боло алат.

3.7. “Арал” түшүнүгү гидронимдердин курамында жана жер шарындагы арал аттарынын корейче транслитерацияланышы. Арал – географиялык аталыш. Ал түздөн-түз гидронимияга таандык эмес, анын өзөгүнө, чордонуна кирип кетпейт. Бирок гидронимдердин жакабелинен орун алат: айрым аралдарды суу толук курчап, айрымдарын суу бир тарабынан каптап турганын билебиз.

Иште баары болуп 321 аталыш каралат, булардын 115и арал, 206сы жарым арал. Корей тили эл аралык арал аталыштарын өзүнүн фонетикалык, лексика-грамматикалык мыйзамдаына оңтойлоштуруп кабыл алат.

Аралды корейлер *сом*, ...*то* сөздөрү менен, жарым аралды *бандо* деп аташат, чоң аралды *кхынсом* татаал сөзү менен туюнтушат. Мында *кхын* “чоң, ири”. Ал эми *тэ...* префиксоиди да “чоң” деген маанини билдирет: *тэсом* “чоң арал”. Эл аралык аталыштагы аралдар менен жарым аралдар корей менталдуулугуна ылайыкташып транслитерацияланат. Буларда да белгилүү эле фонетикалык процесстер ишке ашат.

3.8. Гидронимдердин илим-техника чөйрөсүндөгү кызматы. Гидронимдер илим-техника тармагында кенен учурайт. Бул чөйрөдөгү алардын маани-мазмуну, курулушу атайын талдоону талап кылат. Кыргыз тилиндеги гидротехникалык аталыштар орус тилинин таасири менен калыптанып жатат. Ошондуктан биз эң абалы орусча *вод-* “суу” уңгулуу заттардын кыргызча, корейче берилишин талдадык. Бул гидронимдер бир нече түргө ажыратылат.

А. Бул топко гидроним препозицияда, сөздүн баш жагында колдонулат: *водник* – *수문* – суун – суучул. Мында: *-ник* = *ун* = *чул*; *водолечебница* – *수치료원/수치료법* – сучирёвон/сучирёбон – суу менен дарылоо/сакайтуу.

Ушул топко орусча *водный* сын атоочунун эквиваленттери да ыктап турат. Бул адъективдик сөзгө корейче *су* заты аныктоочтук милдетте дал келет: *водный* – *수역* – суёк – суулук; *водный раствор* – *수용액* – суёңек – суу кошулмасы/аралашмасы; *водный спорт* – *수상* – сусаң – суу спорту/суудагы спорт. Орусча *водный* сөзүнө кээде корейче синонимдер туура келет. *Суёк* сөзү биздеги *суюк* лексемасына тектеш көрүнөт. Калган учурда *водный* = *су* = *суу/суудагы* функционалдык теңдештигин байкоого болот.

Б. Башка гидронимдердин корейче аталыштарында гидронимдер интерпозицияны, сөз ортосун ээлеп келген. Ал эми орусча, кыргызча эквиваленттеринде гидроним алдыңкы орунга коюлат. *Водозащитный* – *방수익/내수성익* – баңсуый/нэсусоңый – суудан сактоочу/коргоочу ж.б.

Су уңгусу корейчеде башка перифериялык гидронимиялык аталыштарда да кездешет. Мисалы, сууга эритилген түр, боёкту жана аны

менен аткарылган сүрөттөрдү *акварель* дешет. Бул сөз кыргызчага орусчадан, орустарга француздардан, француздарга италиялыктардан оошуп өткөн. Латынча *aqua* “суу”, мындан италиялыктардын тилинде *acquerello*, мындан француздарга *aquaerelle* сөзү өткөн [СИС, 20], *акварель* – 수채/수채하구/수채화가–суче/сучехагу/сучехуага; *акварельный* – 수채화–сучехуа – *акварелдик* ж.б.

Бир топ гидронимдерде *гидро-* префиксоиди *сурёк* сөзү аркылуу которулган. Мында *су-* номинанты препозицияда. Орусча, кыргызча сөздөр бирдей болгондуктан бул тилдердеги мисалдарды кайталабай эле беребиз: *гидроакустика* – 수력음향학–сурёк ымхяңхак; *гидроаэродром* – 수력비행장 – *сурёк бихеңжаң*; *гидроинкубатор* – 수력보육기 – *сурёк боюкки* ж.б.

Жогорудагы келтирилген мисалдар – биздин картотеканын чакан эле бөлүгү. Бирок ушулар деле адамзат цивилизациясы лингвوماданиятка катуу таасир тийгизип, түрдүү элдер илимий-техникалык глобалдашуу шартында окшош же жакын ой жүгүртүүгө, жаңы заттарды, жабдыктарды бирдей атоого умтуларлыгын айтууга болот.

КОРУТУНДУ

Кыргыз-корей гидронимдерин салыштырып изилдеп, төмөндөгүдөй тыянактарга келдик:

1. Гидронимдердин денотаты – жер бетинде эң таркаган, жандуу дүйнөгө өтө керек, суюктук, газ, катуу абалда жашаган зат.

2. Гидроним тыбыш, тамга, символ, морфема, сөз, сөз айкашы, сүйлөм, текст аркылуу туюнтулат.

3. Кыргыз, корей тилдериндеги көпчүлүк гидронимдер этимологиялык жактан тектеш. Алардын баштапкы архетиби алтай, индоевропа, семит-хамит ж.б. тил бүлөлөрүнүн уңгу сөздөрүндө да кездешет.

4. Кыргыз гидронимдеринин башаты түрк, алтай тил биримдиктеринин гана эмес, ностратика тилдеринин уңгуларына да барып такалат жана булар менен чогуу каралууга тийиш.

5. “Суу” мааниси түрдүү контексттерде өз ичинен түз – өтмө, ички – тышкы, денотативдик – коннотативдик, предметтик – эмоциялык-экспрессивдик, нейтралдуу – баалоочу, абстракттуу – конкреттүү, лексикалык – грамматикалык (синтаксистик), түшүнүктүк – информациялык, жүйөөлүү – жүйөөсүз (мотивациялык – мотивациясыз), символдук – символдук эмес, баштапкы – деривациялык, заттык – этиштик ж.б. келки маанилерди ажыратат.

6. “Суу” концептинин номинанттарына *су/суу/сув/суй/сук/шуй/шыв/ус...* уңгулаш сөздөр гана кирбестен, *кар, мөндүр, муз, булоо/пулоо, булут, ГЭС* сыяктуу сөздөр, *гидро-, ватер-, аква-, вод-* ж.б. префиксоиддер түзө алат.

Анын семантикасын “ным”, “дарыя”, “сай”, “шире”, “суусундук”, “агым”, “сугат”, “нымдуу”, “суюк”, “сейрек”, “сууланган” ж.б. семалар түзөт.

7. “Суу” концептинин колдонуу чөйрөсүн адамдардын тиричилиги, жашоосу (чаңкоону кандыруу, азык-оокат жасоо, өсүмдүктөрдү сугаруу, малды сугаруу ж.б.), биосфера, экология, гидросфера, гидрология, метеорология, география, океанология ж.б. илимий-техникалык тармактар түзөт.

8. Көп гидроаталыштар эл аралык мүнөздө болот, алардын жалпы түзүмү, семантикалык пайдубалы, маани-маңызы окшош, бир эле улуттук тилге байланышсыз жашайт.

9. Эл аралык гидронимдер география боюнча окуулуктарда, сөздүктөрдө, справочниктерде (аныктагычтарда), энциклопедияларда катталат. Булардын моделдери карталарда, глобустарда берилет.

Диссертациялык темага тиешелүү жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

1. **Караева, Н. О.** Гидрониминиканын лингвоконцептуалдык манифестациясы кыргыз жана корей тилдеринде [Текст] / Н. О. Караева // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филологиялык илимдер. – 2014. – №1. – 88-89-бб. ISSN1654-5611

2. **Караева, Н. О.** Кыргыз жана корей тилдериндеги гидронимдердин когнитивдик-семантикалык функциясы жана ареалдык катышы [Текст] / Н. О. Караева // И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филологиялык илимдер. – 2014. – №1. – 89-91-бб. ISSN1654-5611

3. **Караева, Н. О.** Кыргыз-корей гидронимикасынын салыштырма планы [Текст] / Н. О. Караева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2015. – №8. – 138-140-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29672489>

4. **Караева, Н. О.** Кыргыз-корей номинативдик бирдиктеринин диахрониясынын өзгөчөлүгүнүн фонетикалык планы [Текст] / Н. О. Караева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2015. – №8. – 141-142-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29672490>

5. **Караева, Н. О.** О периферийных номинантах концепта “вода” в языках Евразии (этимологические заметки) [Текст] / У. Н. Камардинова, Н. О. Караева // Актуальные направления гуманитарных и социально-экономических исследований. – Белгород. – 2018. Часть I. – С. 17-21. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32746767>

6. **Караева, Н. О.** Об этимологии гидронима су “вода” в тюркских языках [Текст] / Н. О. Караева, У. Н. Камардинова // Актуальные направления гуманитарных и социально-экономических исследований. – Белгород, – 2018. Часть I. – С. 24-28. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32746768>

7. **Караева, Н. О.** “Арал” түшүнүгүнүн гидронимияга тиешелүүлүгү жана эл аралык арал аттарынын корейче транслитерацияланышы [Текст] / Н. О. Караева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2018. I бөлүм. – 83-86-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36486869>

8. **Караева, Н. О.** Илим-техника чөйрөсүндөгү гидронимдер [Текст] / Н. О. Караева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2018. I. –86-90-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36486870>

9. **Караева, Н. О.** Атрибутивдик катыштын “сан атооч+зат атооч” тибиндеги татаал гидронимдер [Текст] / Б. Е. Дарбанов, Н. О. Караева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2019. – №3. – 189-191-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39517016>

10. **Караева, Н. О.** Кыргызча энчилүү гидронимдердин корей тилине которулушу [Текст] / Б. Е. Дарбанов, Н. О. Караева, // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2018. – №3. I бөлүм. –86-90-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39517016>

11. **Караева, Н. О.** Об этимологии названия автомойки в киргизском языке [Текст] / С. М. Амиралиев, Н. О. Караева, У. Н. Камардинова // Филология: научные исследования. – 2019. – №6. – 251-256-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41804511>

12. **Караева, Н. О.** “Суу” концепти уюштурган когнитемалар тилдин провербиалдык каражаттарында [Текст] / К. З. Зулпукаров, У. Н. Камардинова, Н. О. Караева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. –№8. – 241-246-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41437268>.

13. **Караева, Н. О.** О киргизских словах “иранского” происхождения [Текст] / С. М. Амиралиев, Н. О. Караева, А. А.Сапарбаева // Мир науки, культуры, образования. – 2020, №1. – С. 377-380. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42507588>

Караева Назира Ормонбековнанын “Кыргыз-корей гидронимикалык типологиясынын генезиси жана концептуалдык негизи” аттуу темасында 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Өзөктүү сөздөр: *гидроним, колеронимдер, парадигма, префиксоиддер, протеза, метатеза, эпитеза, эпентеза, суу, транслитерация, калькалоо*

Изилдөөнүн объектиси катары кыргыз, корей тилдериндеги гидроаталыштарынын жалпы парадигмасы, **предмети** катары эки тилдеги гидронимдердин лингвоэтногенетикалык жана типологиялык бөтөнчөлүгү.

Изилдөөнүн максаты болуп тарыхый-генетикалык жана социалдык-маданий байланыштагы кыргыз жана корей тилдеринде лексикалык чордон катары кызмат кылган гидронимдерди конструктивдик жана семантикалык-типологиялык алкактарда салыштырып сыпаттоо саналды.

Изилдөөнүн методдору катары катары сыпаттама, топтоо, системалаштыруу, трансформациялык, салыштырма-тарыхый, карама-каршы коюу, реконструкциялоо өңдүү методдор пайдаланылды.

Изилдөөнүн натыйжалары жана алардын жаңылыгы: 1) кыргыз-корей тилдериндеги гидронимдердин этимологиялык, типологиялык-генетикалык жалпылыктары жана бөтөнчүлүктөрү бүт тилдердеги мыйзам ченемдүүлүктөргө баш ийиши ачыкталды; ностратикалык айрым гидронимдик архетиптер реконструкцияланып сунушталды; 2) эки тилдеги айрым гидронимдердин этимологиясы тилдердин корей-түрк, корей-алтай, ностратика биримдиктеринин алкагында иликтенди; тилдердеги **su-/si-* архетипинин рефлекстери аныкталды; 3) тилдеги гидронимдерге мүнөздүү универсалдык касиеттер белгиленди; гидронимдердин мазмундук көп катмарлуулугу көрсөтүлдү; кыргызча суу лексемасынын полисемиялык касиети ачылып берилди; 4) иште гидронимативдик категория түшүнүгү негизделип сунушталды; эл аралык гидронимдердин кыргызча-корейче транслитерацияланганда пайда болгон негизги фонетика-графикалык кубулуштар мүнөздөмөгө алынды; 5) тилдердеги гидрониманттардын функционалдык-семантикалык, формалдык-конструктивдик жана прагматикалык касиеттери аныкталды; алардын өзгөрүү жүйөөлөрү, мотивдери, себептери гидронимативдик категориянын алкагында белгиленди.

Иштин натыйжаларынын колдонуу чөйрөсү. Иштеги фактылар “Тил илимине киришүү”, “Тилдин теориясы”, “Салыштырма грамматика”, “Түркология”, “Лексикология” сыяктуу филологиялык факультеттерде өтүлүүчү сабактарды өтүүдө колдонулат. Ошондой эле бакалавриатта дипломдук иштерди, кийин магистрдик, кандидаттык диссертацияларды даярдоодо биздин материалдарды пайдаланууга болот. Буларды “Ареалдык лингвистика”, “Алтаистика”, “Ностратика” боюнча семинарларда, атайын курстарда колдонууга мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Караевой Назиры Ормонбековны** на тему **“Лингвистический генезис и концептуальные основы кыргызско-корейской гидронимической типологии”**, представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности **10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание**

Ключевые слова: *гидроним, колеронимы, парадигма, префиксоиды, протеза, метатеза, эпитеза, эпентеза, вода, транслитерация, калькирование*

Объект исследования – общая парадигма гидронимов в кыргызском и корейском языках.

Предмет исследования – лингвоэтногенетические и типологические особенности гидронимов двух сравниваемых языков.

Цель исследования – сравнительное описание гидронимов кыргызского и корейского языков в конструктивно-семантическом, лингвоэтногенетическом и контрастивно-типологическом аспектах.

Полученные результаты и новизна исследования: 1) установлена зависимость типологической и генетической (этимологической) общности и своеобразия гидронимов в корейском и кыргызском языках от общеязыковых закономерностей; осуществлена реконструкция архетипов некоторых ностратических гидронимов; 2) установлена этимология отдельных гидронимов в двух языках в рамках алтаистики; определены рефлексy **su-/si* в сравниваемых языках; 3) определены универсальные свойства в языках, характерные для гидронимов; показана многослойность семантики гидронимов и многозначность кыргызской лексемы *суу*; 4) сформулировано и предложено понятие гидрониминативной категории; охарактеризованы фонетико-графические процессы в кыргызско-корейских транслитерациях международных гидронимов; 5) установлены функционально-семантические, формально-конструктивные и прагматические свойства гидрониминантов в сравниваемых языках; выявлены суть, мотивы и причины их изменения в рамках гидрониминативной категории.

Область применения результатов работы. Данный труд может внести посильный вклад в процесс формирования политической, социальной, экономической и культурных связей между Кореей и Кыргызстаном. Знание соответствующих гидронимов несколько облегчает общение между местным населением и туристами из двух стран. Фактический материал исследования могут быть использован при изучении в вузах таких дисциплин, как “Введение в языкознание”, “Теория языка”, “Сравнительная грамматика”, “Тюркология”, “Лексикология”. Материалы исследования могут быть использованы для дипломного исследования на бакалавриате, в магистратуре, а также для написания кандидатских диссертаций, а также при изучении элективных курсов “Ареальная лингвистика”, “Алтаистика”, “Ностратика” и др.

SUMMARY

dissertation Karaeva Nazira Ormonbekovna on the topic “Linguistic genesis and conceptual foundations of the Kyrgyz-Korean hydronymic typology”, submitted for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.20 - comparative historical, typological and comparative linguistics

Key words: *hydronim, koleronyms, paradigm, prefixoids, prosthesis, metathesis, epithesis, epenesis, water, transliteration, tracing*

The object of the study is hydronyms in oriental languages and their geographical names.

The subject of the research is the study of hydronyms in the Kyrgyz language from the point of view of Korean linguoculture and the analysis of Korean hydronyms in the aspect of Kyrgyz names for water bodies.

The purpose of the study is a constructive and semantic-typological comparative description of hydronyms serving as a lexical source in Kyrgyz and Korean languages, having historical-genetic and socio-cultural ties.

The results obtained and the novelty of the research: 1) the dependence of the typological and genetic (etymological) commonality and originality of hydronyms in the Korean and Kyrgyz languages on general linguistic patterns has been established; reconstruction of archetypes of some Nostratic hydronyms was carried out; 2) the etymology of individual hydronyms in two languages has been established within the framework of altaistics; **su-/si-* reflexes in the compared languages are determined; 3) defined the universal properties in languages, characteristic of hydronyms; shows the multi-layered semantics of hydronyms and the polysemy of the Kyrgyz lexeme *suu*; 4) the concept of a hydronominative category was formulated and proposed; the phonetic-graphic processes in the Kyrgyz-Korean transliterations of international hydronyms are characterized; 5) the functional-semantic, formal-constructive and pragmatic properties of hydronomics in the compared languages have been established; revealed the essence, motives and reasons for their change within the hydronominative category.

Scope of application. This work can make a feasible contribution to the process of forming political, social, economic and cultural ties between Korea and Kyrgyzstan. Knowledge of the corresponding hydronyms somewhat facilitates communication between the local population and tourists from the two countries. The actual material of the study can be used when studying in universities such disciplines as “Introduction to Linguistics”, “Theory of Language”, “Comparative Grammar”, “Turkology”, “Lexicology”. Research materials can be used for graduate studies at the baccalaureate, in the magistracy, as well as for writing master's theses, as well as in the study of elective courses “Areal linguistics”, “Altaistics”, “Nostratika”, etc.

Формат 60x84 1/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Кагаз офсет. Басылма офсет. Тираж 100 даана.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Раззаков көч., 49
т. 0 708 058 368